

Jānis Kreicbergs

LU SZF Komunikācijas studiju nodaļa, doktorants; LUB Sociālo zinātņu fakultātes bibliotēkas vadītājs (Latvija)

PADOMJU BIBLIOTĒKA KĀ JAUNIEŠU IDEOLOĢISKĀS IESPAIDOŠANAS LĪDZEKLIS

Rakstā aplūkota padomju bibliotēka kā viens no totalitāra režīma ideoloģiskās iespaidošanas instrumentiem. Padomju sistēmas galvenais uzdevums bija uzspiest, vadīt un kontrolēt, un īpaša uzmanība tika pievērsta bērniem un jauniešiem gan kā *visvieglāk* manipulējamai sabiedrības daļai, gan kā jaunām ideoloģijām un brīvdomašanas riskam pakļautai grupai. Tāpēc bibliotēkas, līdzās mācību iestādēm, kļuva par būtisku sastāvdaļu jaunās paaudzes ideoloģiskajā audzināšanā. Lai gan tas ir pretrunā ar bibliotēkas būtību būt neatkarīgai un neiejaukties lasītāja izvēlē, padomju vara bibliotēkas pārvērtā par politiskas aģitācijas institūcijām, kurās lasīšana tika kontrolēta un vadīta.

Atslēgvārdi: padomju bibliotēka, totalitāra sistēma, komunisms, ideoloģija, propaganda, jaunieši, lasīšanas vadība, ateisms.

Jaunieši ir tā sabiedrības daļa, kura vēl tikai veido savu pasaules redzējumu, ir atvērta pārmaiņām, jaunām tehnoloģijām un ideoloģijām. Jauniešu auditorijas pētīšana ir svarīga, jo sniedz rezultātus, kuri palīdz prognozēt nākotnes attīstības scenārijus, un to var raksturot kā abpusēju procesu – apkārtējā vide veido un ietekmē jauniešus, bet jaunieši, aktīvi iesaistoties sabiedrībā, ietekmē un maina sabiedrību.

Diskutējams ir jautājums, cik lielā mērā šī mijiedarbība ir sabalansēta – kā jaunieši ietekmē sabiedrību un apkārtējo vidi un kā sabiedrība un vide ietekmē jauniešus. Bet vēl būtiskāks ir jautājums, kā šī mijiedarbība izpaužas un tiek izmantota dažādos laikos un dažādās sabiedrībās.

Mūsdienu informācijas sabiedrībā jaunieši ir pārmaiņām un inovācijām atvērtākā sabiedrības daļa, viņi aktīvi izmanto jaunākos informācijas tehnoloģiju sasniegumus gan izglītībā, gan izklaidē. Mārketinga pētījumi norāda, ka atvērtība inovācijām un vienlaicīgi arī nenoteiktība ir tie faktori, kuri ietekmē tieksmi izmēģināt jaunus produktus (Mooij, 2005, 129). Tāpēc jaunieši ir būtiska mērķauditorija informācijas tehnoloģiju un izklaides industrijas mārketingā, un viņu interešu, paradumu un vēlmju izpēte līdz ar to ir būtisks informācijas avots jaunu, pieprasītu produktu un pakalpojumu izstrādē.

Augstskolas bibliotēka ir tā vieta, kurā šī mijiedarbība norisinās augstskolām raksturīgajā akadēmiskuma vidē. Bibliotēkas loma pēdējo gadsimtu laikā nav būtiski mainījusies, bet pēdējo gadu laikā būtiski ir mainījusies sabiedrība un tās priekšstati par informāciju. Bibliotēkas kā zinību krātuves un tempļa tēls pašlaik nonāk saskarē ar sabiedrības prasībām pēc vienkārša (kā, piemēram, “Google”) informācijas ieguves mehānisma, lai informāciju varētu iegūt jebkurā diennakts laikā, no jebkuras vietas un pāris peles klikšķu “attālumā”. Jauniešu – esošo un nākamā bibliotēkas klientu – izpēte ir solis, kā labāk izprast nākotnes procesus un veiksmīgi adaptēt bibliotēkas vietu un lomu jaunajā sabiedrībā.

Šāda adaptīva pieeja klientam Latvijas bibliotēkās diemžēl ir veidojusies tikai pēdējo gadu laikā. Krasā kontrastā mūsdienu uzstādījumam ir nesena pagātne – “padomju laiki”. Bērni un jaunieši bija tā sabiedrības daļa, kuras ideoloģiskajai ietekmēšanai un ievirzei “dotajā domāšanas virzienā” padomju vara pievērsa īpašu uzmanību. Bibliotēkām tika uzdoti absurdi un neētiski uzdevumi, pārvēršot tās par būtiskām padomju propagandas sistēmas sastāvdaļām. Sistēmas galvenais uzdevums bija uzspiest, vadīt un kontrolēt.

Šo situāciju savā grāmatā “*The Power of Powerless*” (“Bezspēcīgo spēks”) labi raksturo

pirmais Čehijas prezidents Vaclavs Havels (*Vaclav Havel*), akcentējot komunismu kā posttotalitāru sistēmu:

“Starp posttotalitārās sistēmas mērķiem un dzīves mērķiem ir bezdibenis, jo, kamēr dzīve tās būtībā tiecas pretim plurālismam, daudzveidībai, neatkarībai, pašnoteikšanās iespējai un pašorganizētībai, jeb, īsāk sakot, savas brīvības piepildījumam, posttotalitāra sistēma ir atkarīga no pakļaušanās, vienveidības un disciplīnas. [..] Šī sistēma kalpo cilvēkam tikai līdz tādai pakāpei, lai cilvēks būtu spējīgs kalpot sistēmai. Viss, kas cilvēku vada pārkāpt šo iepriekšnoteikto lomu, no sistēmas puses tiek uzskatīts kā uzbrukums sistēmai. [..]

Ideoloģija, veidojot attaisnojumu tiltu starp sistēmu un indivīdu, stiepjas pāri bezdibēnim, kurš savieno sistēmas mērķus ar cilvēka mērķiem. Tā izliekas, ka sistēmas prasības ir cēlušās no dzīves prasībām. Tā ir šķietamības pasaule, kura cenšas sevi pasniegt kā realitāti.

Posttotalitāra sistēma pavada cilvēku katrā solī, bet dara to ar tās ideoloģiskajiem cimdēm. Tāpēc dzīve sistēmā ir viscaur piesūkusies ar liekulību un meliem: birokrātiskā valdība tiek pasniegta kā tautas valdība, strādnieku šķira tiek verdzināta strādnieku šķiras vārdā, pilnīga indivīda degradācija tiek pasniegta kā viņa visaugstākā atbrīvošana, informācijas liegšanu sauc par tās pieejamību, varas izmantošana manipulācijai tiek saukta par publisku varas kontroli un patvaļīgu varas izmantošanu ļaunprātīgos nolūkos sauc par likumu ievērošanu. Kultūras apspiešana tiek dēvēta par tās attīstību, imperiālās ietekmes ekspansija tiek pasniegta kā atbalsts apspiestajiem, izteikšanās brīvības trūkums kļūst par pāraķi brīvības formu, vēlēšanu farss kļūst par augstāko demokrātijas formu, neatkarīgas domāšanas aizliegums kļūst par zinātniskāko pasaules uzskatu. Militāra okupācija ir brālīga palīdzība. Tā kā režīms ir sapīnis pats savos melos, tam ir viss jāfalsificē. Tas vilto pagātņi, tas vilto tagadni un vilto nākotni. Tas vilto statistiku. Režīms izliekas, ka nebalstās uz visvareno un bezprincipu policijas aparātu. Tas izliekas ievērojam cilvēktiesības. Izliekas, ka neviens netiek vajāts. Izliekas, ka ne no viena nebaidās. Izliekas, ka nemaz neizliekas” (Havel, 1978).

Kā skaidro politologs, profesors Miķelis Ašmanis, totalitārās sistēmas raksturīga īpašība ir varas tieksme visaptveroši noteikt un kontrolēt pilsoņu politisko, saimniecisko, garīgo un ģimenes dzīvi, pakļaut personības individuālo dzīvi sabiedrības kopējām interesēm (Ašmanis, 1999, 121).

“Totalitāra vara var tikt sasniegta un nosargāta tikai tādā pasaulē, kuru apdzīvo vadāmas marionetes ar noteiktiem refleksiem, nespējīgas uz spontānu, patstāvīgu rīcību un domāšanu,” 1951. gadā rakstīja vācu politoloģe Hanna Ārente (Ārente, 2000, 415). Tāpēc bija svarīgi radīt ideoloģiskās iespaidošanas sistēmu, lai veidotu vadāmu un manipulējamu sabiedrību. Šīs ideoloģiskās sistēmas pamatfunkcija saistījās ar ikvienas personības ārēju stimulāciju “vajadzīgajā virzienā”, nepieciešamību maksimāli nepieļaut cilvēka pašizziņu, lai mazinātu tā radošo potenciālu, veicinātu un atbalstītu tikai tās personības attīstības tendences, kuras bija izdevīgas valdošajai partokrātijai un birokrātijai (Blaua, 1995, 11).

Padomju ideoloģija sludināja, ka tās veidotāji jau ir izdarījuši pareizo izvēli tautas vietā un ka pasaulē labāka sistēma par komunismu vēl nav izgudrota. Tāpēc vēlme apšaubīt pastāvošo ideoloģiju un būt atvērtam jaunām idejām un pasaules uzskatiem vēstīja par to, ka persona nav uzticama un tās ideoloģiskajā audzināšanā pieļautas kļūdas.

Mūsdienu sabiedrībā spēja būt atvērtam pārmaiņām tiek uztverta kā īpašība, kura norāda uz cilvēka prasmi adaptēties, pieņemt un objektīvi vērtēt citus viedokļus, būt atvērtam pārmaiņām padomju sistēmā, savukārt nozīmēja būt neuzticamam un uzskatos nestabilam, pārāk

brīvi pasaules uzskati bija aizdomīgi un pat bīstami.

Jaunieši kā novitātes un pārmaiņas visātrāk uztverošā sabiedrības daļa padomju propagandas sistēmai bija īpaši rūpīgi uzraugāma grupa, un tās ideoloģiskajā audzināšanā tika iesaistītas daudzas institūcijas – pirmsskolas audzināšanas iestādes, skolas, profesionālās izglītības iestādes, augstskolas un, protams, arī bibliotēkas. Padomju vara bija norūpējusies par jauniešu politisko nostāju:

“Jaunatne ir kļuvusi par svarīgu ideoloģiskās cīņas objektu, tieši pret jaunatni ir vērsti galvenie buržuāzistiskās propagandas ieroči” (Saņko, 1974, 39–40).

Ar jaunās paaudzes prātiem varēja un vajadzēja manipulēt – mācīt pārrakstīto vēsturi, stāstīt par lielajiem komunisma “varoņiem”, audzināt patriotismu pret padomju dzimteni un nežēlastību pret kapitālistiskajiem ienaidniekiem:

“Ideoloģiskajā cīņā, kāda pašlaik norisinās starp sociālistisko un imperiālistisko pasauli, mūsu jaunatni nevar atstāt nomaļus, tā nemitīgi jāapbruņo ar asiem ideoloģiskiem ieročiem. Bērni jāaudzina padomju patriotisma garā, un te pirmā vieta ir tieši masu kultūras darbam, kādu veic mūsu bibliotēkas. [...] Bērnu bibliotēka jau no mazotnes ierosina bērnam interesi par sabiedrības parādībām, māca to kļūt par īstu ļēnieti. Šai darbā izpaužas bērnu bibliotēku partejiskums – palīdzība boļševiku partijai audzināt īstus jauno komunistu kadrus” (Apīne, 1950, 98–99).

Jau no bērnības bija maksimāli jāmazina brīvdomāšanas risks, jo jaunajai paaudzei bija jābūt uzticamai maiņai, kura turpinātu iesākto “komunisma ceļu”. Deklarējot vispusīgas, harmoniski attīstītas personības ideju, valdošā ideoloģija patiesībā maksimāli veicināja tāda cilvēka izaugsmi, kurš reproducētu esošās sabiedrības attiecības, valdošo morāli, kā arī attīstītu tikai tās sev raksturīgās īpašības, kuras nepieciešamas esošās sociālās sistēmas saglabāšanai (Blaua, 1995, 12). Padomju vara akcentēja pakļaušanu, ietekmēšanu pastāvošajai ideoloģijai atbilstošā virzienā jau agrīnā vecumā – jau no pirmajām skolas klasēm.

Izglītības iestādēm bija ļoti būtiska loma jauno komunistu audzināšanā. Kā norāda mediju pētniece L. Lapiņa, padomju skolas pirmais uzdevums bija radīt padomju varai un tās ideoloģijai atbilstošu jauno padomju cilvēku, kurš būtu labi audzināts, izglītots, kulturāls, biedrīgs, strādīgs un bezgala, pat fanātiski uzticīgs pastāvošajai varai un ideoloģijai. Lai padomju skola sasniegtu šo mērķi, bija nepieciešama visu audzināšanas un izglītošanas instrumentu, pašu audzinātāju un izglītotāju un audzināšanas un izglītības adresātu pakļaušana, saslēgšana vienotā, padomju varai atbilstošā, ideoloģiskā satvarā (Lapiņa, 2005, 175).

Bibliotēku vēstures pētniece Jana Dreimane skaidro, ka tāpat kā citas sovjetizētās kultūras un izglītības iestādes, arī bibliotēkas tika direktīvi pakļautas padomju ideoloģijas kanoniem – “savējā” slavināšanai un idealizēšanai, “svešā” kritikai, ignorancei vai pat iznīcināšanai (Dreimane, 2004, 185). Bibliotēkai ar atbilstoši komplektētu grāmatu krājumu un propagandas darbu bija jākļūst par atbalstu un aktīvu dalībnieku ideoloģiskās iespaidošanas procesā.

Demokrātiskā sistēmā bibliotēkas kā publicētās informācijas apzināšanas, komplektēšanas, kārtšanas un ilglaicīgas glabāšanas institūcija nodrošina informācijas resursu brīvu pieejamību ikvienam sabiedrības loceklim (Dreimane, 2004, 5). Amerikas Bibliotēku asociācija uzsver, ka bibliotēkas uzdevums ir nodrošināt vietu intelektuālās brīvības attīstībai, veicināt brīvu un atklātu zināšanu un informācijas apmaiņu, sniegt indivīdam izpētes brīvības iespēju un tajā pašā laikā nodrošināt viņa interešu konfidencialitāti. Bibliotēkā lietotāju interešu pētīšanu un izsekošanu nedrīkst veikt.¹

Turpretim nedemokrātiskā režīmā politiskās varas interesēs bibliotēkās tiek īstenota cenzū-

ra – pasākumu kopums, kura mērķis ir ierobežot vai aizliegt nevēlamu ideju vai informācijas izplatīšanu sabiedrībā (Dreimane, 2004, 5). Tas izpaužas gan kā “kaitīgās” literatūras fiziska iznīcināšana, gan slēgtu bibliotēkas krājumu daļu, t.s. “specfondu” veidošana, kuru izmantošana ir iespējama tikai ar varas iestāžu atļauju un tiek stingri kontrolēta.

Pārvēršot bibliotēkas ideoloģiskās iespaidošanas instrumentā, vara faktiski bibliotēku izmantoja kā aktīvu propagandas kanālu savu mērķu panākšanai. Atkāpšanās no bibliotēkas neitralitātes un aktīva lasītāja izvēles ietekmēšana un izsekošana bija rupjš bibliotēkas lomas un darbības principu izkropļojums.

Latvijas okupācijas pirmā desmitgade, t.s. staļinisma periods, īpaši izcēlās ar pārspīlētu politizāciju, skaļiem saukļiem piesātinātu valodu un bieži vien absurdiem rīkojumiem. Lielu psiholoģisku traumu cilvēku atmiņā bija atstājušas masu deportācijas, pastāvīgās bailes no nemītīgajām varas iestāžu pārbaudēm un represijām. Bija grūti tik īsā laikā pieņemt jaunos dzīves noteikumus un samierināties ar notiekošo, pildīt absurdos un pretrunīgos rīkojumus, apspiest sevī vēlmi pretoties.

Latvijas bibliotēku sovjetizācija iezīmējās ar vairākiem procesiem. Aktīvi tika tīrīti bibliotēku krājumi, izņemot vai iznīcinot aizliegto un “kaitīgo” literatūru, pastiprināti un pārspīlēti tika komplektēta padomju ideoloģiskā literatūra. Politiski neuzticamie un šaubīgie bibliotēku darbinieki tika atbrīvoti no darba vai pazemināti amatā, pārējie darbinieki tika pakļauti ideoloģiskajai audzināšanai, tiem bija jāiesaistās dažādās aktivitātēs – jāriko kampaņas, jāpiedalās sociālistiskajā sacensībā, jāparakstās uz valsts aizņēmuma obligācijām. Plānu un pārskatu veidošanā bija jāapgūst jaunā, “pareizā” valoda un izteiksmes forma.

Lai gan bibliotēkas bija “iztīrītas” no aizliegtās literatūras un atbildīgās iestādes gādāja par to, lai tajās nenonāktu aizliegtā lasāmviela, ar cenzūru vien nebija gana jaunās paaudzes audzināšanā, jo audzināšana ir aktīvs process. Bibliotēkas nedrīkstēja pasīvi ļaut lasītājiem brīvi izvēlēties lasāmvielu, tika ieviests aktīvs bibliotēku darbs lasītāju ideoloģiskajā iespaidošanā – bibliotēku uzdevums bija vadīt lasītāju izvēli, ieteikt un propagandēt.

Tautas bibliotēkas nodēvēja par masu bibliotēkām un aktīvi īstenoja “masu darbu” – dažādas “brīvprātīgi” obligātus kolektīvus pasākumus, kuros “masas” izglītoja un virzīja plānotajos virzienos. Zīmīgi, ka jēdziens “masa” nomainīja jēdzienu “tauta”. Asociatīvi “masa” ir līdzīgs jēdzienam “bars” un ir kaut kas bezpersonisks, virzāms un vadāms.

J. Dreimane savā darbā piemin bibliotēku masu pasākumu uzskaites grāmatas, kurās bija jānorāda pasākuma tēma, dalībnieku skaits, norises vieta, jāsniedz pasākuma novērtējums. Tas noveda pie situācijām, ka, piemēram, sējas darbu kampaņā bija organizējami tematiski priekšlasījumi, lekcijas, pārrunas un skaļās lasīšanas, kurās sabiedrība apgūtu pirmrindnieku pieredzi. Bibliotēkām bija jāizgatavo dažādi plakāti un jāsniedz lauksaimniekiem konsultācijas, kā sēja veicama (Dreimane, 2004, 44–45).

Tika ieviests arī tāds bibliotēku darba virziens kā lasīšanas vadība, kas paredzēja mērķtiecīgi veidot, vadīt un kontrolēt lasītāju intereses. Lai to veiktu, bija nepieciešams sekot līdzi katra lasītāja aktivitātēm un interesēm.

Lasīšanas vadības ideja bibliotēkās parādījās 20. gadsimta sākumā, tās sākotnējais nolūks bija palīdzēt lasītājam izvēlēties un orientēties lasāmvielas piedāvājumā. To noteica arī lielais analfabētu un neizglītoto skaits, tāpēc bija aktuāli viņiem palīdzēt un ieteikt lasāmvielu. A. Ļubarskaja (*А Любарская*) bakalaura darbā skaidro, ka krievu grāmatzinātnieks, bibliogrāfs un rakstnieks Nikolajs Rubakins (*Николай Рубакин*) uzskatīja, ka bibliotēka var un tai ir jāvada lasīšana. Tomēr tajā pašā laikā bibliotēkai, pēc Rubakina domām, augstākajā mērā uzmanīgi jāattiecas pret lasītāja personību. Izvēle izmantot šo palīdzību vai ne, lasīt vai nelasīt rekomendējamās grāmatas ir jāatstāj paša lasītāja ziņā (Любарская, 1995).

Diemžēl šo bibliotēkas pasīvo palīdzību padomju vara pārvērta par instrumentu, lai mērķtiecīgi uzspiestu lasītājiem ideoloģisko literatūru. Lasīšanas vadība tika pārvērsta par aktīvu

ofensīvu bibliotēkas darbību, kurā lasītājam tika uzspiests noteikts grāmatu klāsts. Lasīšanas vadību maksimāli ideoloģizēja nolūkā veidot ērtus, paklausīgus, iniciatīvu zaudējušus cilvēkus. Kā savā bakalaura darbā norāda K. Orehova (*K. Orehova*), pats termins “lasīšanas vadība” (krievu val. – “*Руководство чтением*”) ir zīmīgs, jo tulkojumā no krievu valodas tas nozīmē “vadīt ar roku” (krievu val. – “*Рукой водить*”) – tātad pielikt roku, vadīt, ietekmēt cilvēka lasīšanas izvēli (Orehova, 1995, 16). Tādā veidā bibliotēkas tika novestas pretrunā ar to būtību – piedāvāt uz brīvprātību un interesi pamatotu lasāmvielas izvēli.

“Pašlaik vēl neizmantotas paliek daudzas iespējas mērķtiecīgi ievirzīt bērnu lasīšanu. Sistemātiski jāpopularizē grāmatas par lielajiem proletariāta vadoņiem – Ļeņinu un Staļinu un viņu cīņas biedriem. Ir jāpastiprina tādu grāmatu ieteikšana, kas audzina patriotisma jūtas, parāda darba varonību, sociālistiskās celtniecības sasniegumus, tā pamazām ievadot bērnu politiskajā domāšanā, mūsu partijas un valdības politikas izpratnē” (Apīne, 1950, 95).

Skolu bibliotēkās katra lasītāja formulāros uzskaitīja lasītās grāmatas un to atbilstību izstrādātajiem lasīšanas sarakstiem. Bibliotekāri vāca informāciju gan no skolotājiem, gan pašiem lasītājiem par viņu interesēm, sekmēm, uzvedību un pat sapņiem. J. Dreimane piemin arī neētisku metožu piemērus – ja lasītājs nevēlējās ņemt bibliotekāra ieteiktos izdevumus un turpināja lasīt tikai vienas nozares literatūru, viņš tika brīdināts, ka viņa formulārs tiks izņemts no kopējās kartotēkas tādēļ, ka, lasīdams tikai vienas tematikas literatūru, viņš kļuvis par vissliktāko lasītāju bibliotēkā. Kā piemēri lasītājam tika rādīt “labo” lasītāju formulāri, kuru lasīšanas intereses bija daudzpusīgas. Tādējādi tika sasniegts padomju varas iecerētais:

“Viņi lasa pēc plāniem gan par V. I. Ļeņinu, gan Pilsoņu un Tēvijas kara varoņiem, gan ievērojamiem lidotājiem, mūsu zemes bērniem” (Dreimane, 2004, 119–120).

Tāpat vecāko klašu skolniekus veicināja lasīt grāmatas par karu un bruņotajiem spēkiem nolūkā radīt interesi par karjeru militārajā dienestā. No bibliotekāriem prasīja izzināt jauniešu noskaņojumu un domas par dienestu armijā, par ko viņi vēlētos armijā kļūt – jūrniekiem, lidotājiem vai tankistiem. Kā raksta G. Jegorova (*Г. Егорова*):

“Skolas bibliotekāra uzdevumus ir palīdzēt katrā skolniekā veidot interesi par PSRS Bruņoto spēku vēsturi, audzināt cieņu pret tautas cīņas tradīcijām un gatavību tās turpināt” (Егорова, 1985, 52).

J. Dreimane, vērtējot lasīšanas vadību, secina, ka bibliotekāri, varas diktēti, bija spiesti pārkāpt profesionālās ētikas principus un veikt cenzējošo darbību. Šāda darbība daudziem bibliotekāriem deva iluzoru varas izjūtu un šķietami ļāva realizēt pedagoģiskās dotības (Dreimane, 2004, 119).

Pakāpeniski tika attīstītas un izkoptas bibliotēku darbības formas lasītāju ideoloģiskajā iespaidošanā. Ž. Krupko (*Ж. Крупко*) raksturo bibliotēkās lietojamo propagandas un idejiskās iespaidošanas līdzekļu sistēmu un uzskaita vairākas formas un metodes:

1. Vizuālās propagandas formas:
 - a. Izstādes;
 - b. Tematiskie stendi;
 - c. Rekomendējamās literatūras saraksti;
 - d. Rekomendējamās literatūras kartotēkas un rādītāji;
 - e. Tematiskās mapes.

2. Verbālās propagandas formas:

- a. Saruna, diskusija;
- b. Tematiskie vakari;
- c. Apskati;
- d. Mutvārdu žurnāli;
- e. Lasītāju konferences;
- f. Leņiniskie lasījumi;
- g. "Informācijas dienas", "Absolventu dienas" (Крупко, 1986, 40).

"Augstskolas bibliotēkai kopā ar tautas un zinātniskajām bibliotēkām ir jāizmanto visi idejiskās iedarbošanās līdzekļi, lai katrā lasītājā audzinātu komunistisko pārliecību, padomju patriotisma proletariātiskā internacionālisma jūtas" (Крупко, 1986, 25).

Bibliotēku uzdevums nebeidzās vien ar ideoloģiskās literatūras popularizēšanu, veidojot tematiskas izstādes, plakātus, standus, rekomendējamās literatūras sarakstus, kartotēkas un rādītājus, – bibliotekāri tika iesaistīti aktīvā darbā ar lasītājiem, organizējot diskusijas par "aktuālajiem" jautājumiem.

1986. gada L. Dņeprovskas (*Л. Днепровская*) diplomdarbā par skolas bibliotēkas lomas pastiprināšanu skolnieku audzināšanā kā piemērs minēts kādas skolas bibliotekāra rīkotā politiskā diskusija "Starptautiskās attiecības pēc 2. pasaules kara", kurā tika uzdoti tādi jautājumi kā: "Ko Jūs varat iebilst buržuāzistiskajiem ideologiem, kuri apgalvo, ka mūsdienu proletariāts ir zaudējis savu revolucionārismu?" vai "Pierādiet, ka atsaukšanās uz tā saucamo "padomju draudu" ir aizbildinājums, nevis iemesls ASV agresīvajam imperiālisma kursam un atgriešanās pie "aukstā kara" un "zvaigžņu kariem"?" (Днепровская, 1986, 23).

Bez politisko diskusiju organizēšanas, bibliotēkas organizēja diskusijas ar lasītājiem par ētiku. G. Jegorova diplomdarbā raksta:

"Viena no izplatītākajām un efektīvākajām pārliecināšanas formām ir diskusija par ētikas jautājumiem.

Ētikas diskusijas daļa kolektīvās un individuālās. Diskusiju tēmu nosaka lasītāju pieprasījumi un intereses, kā arī konkrēti bibliotēkas izglītošanas uzdevumi, piemēram: "Kā izpaužas dzimtenes mīlestība?", "Kā jūs saprotat savu pienākumu pret dzimteni?", "Parunāsim par sirdsapziņu", "Glabā godu jau no jaunības dienām" u.c." (Егорова, 1985, 50).

V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas 1989. gada rakstu krājumā pētniece L. Garonska atzīst, ka bibliotēku darbinieki vēl pārāk maz iesaista jauniešus pārrunās un diskusijās par pasaules sabiedriski politiskās un ekonomiskās dzīves aktualitātēm, nepalīdz jauniešiem labāk orientēties šajos notikumos, veidot pareizu attieksmi pret tiem. Bibliotēkās maz organizēti jautājumu un atbilžu vakari, jauniešu tikšanās ar žurnālistiem, partijas un padomju darbiniekiem – cilvēkiem, kuri varētu sniegt kompetentas atbildes uz jautājumiem, kas satrauc jauniešus (Garonska, 1989, 36–37).

Arī reliģija bija viens no fundamentālajiem jautājumiem, kurš satrauca pastāvošo iekārtu. Tāpēc īpaši mācību iestādes un to bibliotēkas tika iesaistītas ateisma popularizēšanā, jo vara baidījās, ka mājās vecāki un vecvecāki iemācīs bērniem kādas "reliģiskas blēņas".

"Padomju cilvēku zinātniskā pasaules redzējuma veidošana nav iedomājama bez cīņas ar nezinātnisko, reliģisko uzskatu un redzējumu pārpalikumiem. [...] Skolas bibliotēkas uzdevums ir iepazīstināt skolniekus ar populārzinātnisko literatūru, raks-

tiem par kosmosa apgūšanu un citiem atklājumiem, kuri apliecina absolūtu reliģiozo izdomājumu nespējību. [...] Tomēr nedrīkst padarīt ateistisko izglītošanu tikai par reliģijas kritiku. Zinātniski-izglītojošā propaganda papildinās ar antireliģiozo, kuras mērķis ir vispusīga reliģiozo ideoloģiju reakcionisma izskaidrošana un cilvēka kā dabas un sabiedrības pārveidotāja varenības parādīšana. [...] Audzēkņiem nepieciešams parādīt reliģijas īstās saknes un norādīt uz pareizajiem veidiem, kā ar to cīnīties. Ateistiskā audzināšana dod labāko efektu, ja tiek veikta sistemātiski, izmantojot dažādus veidus un metodes, kā iedarboties uz personību” (Еропова, 1985, 63–66).

F. Džamajeva (*Ф Джамалева*) diplomdarbā, aprakstot ateistisko bibliotēku darba virzienu, piemin bibliotēkās veidotās izstādes un “Jaunā ateista bibliotēkas” – īpašus plauktus ar ateisma literatūru:

“Izmantojot šo literatūru, bibliotēka organizē dažādas izstādes, kuras atmasko reliģiskās vienlīdzības reakcionāro būtību un pretnostata komunistisko morāli” (Джамалева, 1986, 63–64).

Arī šajā jomā bibliotēkas bija spiestas rīkoties neētiski. J. Dreimane min piemēru ar kādas skolas bibliotekāres ziņojumiem par vairākiem baptistiem un adventistiem audzēkņu vidū, kuru reliģiskā pārliecība pēc ziņotājas teiktā traucēja regulāri mācīties un iekļauties skolas kolektīva dzīvē. Tika organizēta lasītāju konference, kurās bija spiesti piedalīties arī ticīgie jaunieši. Audzēkņiem bija uzdots analizēt kādu ateistisku sacerējumu, bet uzaicinātais lektors “atmaskoja baznīcas kalpu viltus morāli” (Dreimane, 2004, 114).

Vērtējot bibliotēku lomu un darbību, jāņem vērā, ka ideoloģija bija obligāta “nodeva” visās dzīves jomās – gan bibliotēku darbā, gan pētījumos, publikācijās un diplomdarbos. Kā norāda J. Dreimane, daudzi speciālisti izrādīja pasīvo pretestību, apzināti ignorējot augstākstāvošo iestāžu rīkojumus tik ilgi, cik vien tas bija iespējams. Taču arī varas iestādes to saprata un, atklājot šādu “pasivitāti”, ne vien veica represijas, bet arī pastiprināti pievērsa uzmanību prasību turpmākajai izpildei (Dreimane, 2004, 56).

Jaunatnes lasīšanas jautājumi līdztekus citām tēmām aplūkoti V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas (tagadējās Latvijas Nacionālās bibliotēkas) veiktajos pētījumos “Grāmata un lasīšana lauku rajonā” (1971. – 1974.g.), “Strādājošās lauku jaunatnes literārās intereses” (1976. – 1977.g.) un “Lasītāju pieprasījumu veidošana bibliotēkā” (1978. – 1980.g.).

Pētījuma “Grāmata un lasīšana lauku rajonā” autori no 1971. līdz 1974. gadam veica socioloģisko pētījumu, par pētījuma objektu izvēloties Kuldīgas rajona iedzīvotājus, kas vecāki par 16 gadiem. Tika mēģināts dažādos aspektos atklāt iespieddarbu popularitāti Padomju Latvijas lauku sabiedrībā, kā arī izvirzīt galvenos uzdevumus, lai veicinātu iespieddarbu lomas nostiprināšanos. Galvenā pētījuma uzmanība bija veltīta daiļliteratūras lasīšanas izpētei, jo tas ir visizplatītākais literatūras veids. Vispusīgi un izsmeļoši pētīja periodisko izdevumu izplatību un lasīšanu.

Pētījuma rezultātā autori, analizējot jauniešu (vecāko klašu skolnieku, studentu, mācību iestāžu audzēkņu 16 – 24 gadu vecumā) atbildes, konstatē, ka:

1. Jaunieši ir neaktīvi laikrakstu lasītāji, lai gan visiem, kas mācās, būtu jāizjūt nepieciešamība tos izmantot sistemātiski. Šai ziņā vēl daudz kas darāms bibliotekāriem un pedagogiem.
2. Grāmatu lasīšanas izplatība ir apgriezti proporcionāla cilvēka vecumam: tam palielinoties, samazinās lasīšanai atvēlētais laiks. Tas gan izskaidrojams ar dzīves veida maiņu un mācību izbeigšanos, tomēr skolas laikā radītā interese par grāmatu nav bijusi pietiekami stabila.
3. Liela konkurence bibliotēkai un lasīšanai veidojās līdz ar televīzijas pieejamības un popularitātes pieaugumu – šis faktors kā nelasīšanas cēlonis kopumā ieņem trešo vietu.

4. Jauniešu grupā lasītāju skaits, pēc autoru domām, nerasniedz vēlamo līmeni. No visiem 16 – 17 gadus vecajiem jauniešiem bibliotēkas lasītāju ir 63,2 %. 18 – 29 gadu vecumā bibliotēkas lasītāji ir vairs 42,3%. Autori secina, ka prasība pēc grāmatas un lasīšanas pavājinās līdz ar obligātās vispārējās izglītības gaitu izbeigšanos.
5. Autori sasaista bibliotēkas izmantošanas rādītāju ar lasītāja aktivitāti sabiedriskajā darbā. Bibliotēkas izmantotāju vidū pozitīva attieksme pret sabiedrisko darbu ir apmēram vienai trešdaļai aptaujāto, bet starp tiem, kas neizmanto bibliotēku, – vienai piektdaļai.
6. Jaunieši ir iecienījuši piedzīvojumu literatūru, fantastiku, detektīvliteratūru, humoru un satīru, romānus par mīlestību.
7. Lasītāju izvēli nosaka vēlēšanās lasīt jaunu darbu tūlīt pēc tā nākšanas klajā. Lielu lomu spēlē ģimenes locekļu, kaimiņu, draugu un kolēģu ieteikumi un rekomendācijas. Pētījuma šo izvēli raksturo kā paviršu attieksmi pret daiļliteratūras izvēli, jo daudzi pērk gandrīz visus jaunizdevumus pēc kārtas, bet neatceras ne autorus, ne darbu nosaukumus. Tāpēc bibliotēkām vajadzētu aktīvāk un efektīvāk ieņemt savu lomu lasīšanas vadībā. Uzticēšanās draugu, paziņu ieteikumiem netieši liecina par vājo orientēšanos daiļliteratūrā, par nelielu lasīšanas pieredzi un tālād norāda, ka nav pietiekami izvēsta lasīšanas vadība.
8. Secināts, ka visvairāk tiek lasīti latviešu rakstnieku darbi, tomēr lasītājiem vajadzētu vairāk interesēties par daudznacionālo padomju literatūru un samazināt šo distanci. Grāmatu izdevēju un propagandistu uzdevums būtu vēl aktīvāk nekā līdz šim iepazīstināt lasītājus ar Padomju Savienības literatūru, tādējādi sekmējot dažādu nāciju kultūru tuvināšanos un vērsties pret atsevišķām lokāla provinciālisma izpausmēm daiļliteratūras lasīšanas struktūrā.
9. Dažādas tematikas nozaru literatūrā lasītāji dod priekšroku literatūrai par dabu, cilvēku dzīvi ārzemēs, ceļojumiem.
10. Sabiedriski politisko literatūru, spriežot pēc pētījuma rezultātiem, lasītāji izmanto tiešajam darbam, mācībām un sabiedriskā darba veikšanai. Šo rādītāju ievērojami ietekmē respondentu sabiedriskās funkcijas un viņu sociālā loma. Visvairāk to lasa pedagogi, partijas, padomju un komjaunatnes darbinieki, studenti un mācību iestāžu audzēkņi.
11. 11,3% politisko pulciņu un semināru klausītāji atzina, ka pēdējā laikā nav pievērsušies Marksa, Engelsa un Ļeņina idejiskā mantojuma apgūšanai, bet 2% (! – autora piezīme) no šās intervēto grupas nebija lasījuši arī PSKP XXIV kongresa materiālus. Acīmredzot politiskajās mācībās vēl nav izskausts zināms formālisms: politpulciņu klausītāji nav pietiekami noslogoti ar praktiskiem uzdevumiem. Propagandistiem, politinformatoriem un bibliotekāriem jādara viss, lai arī nekvalificēta darba strādnieki, transporta darbinieki, lopkopji un citas iedzīvotāju grupas, kuru nodarbošanās nav saistīta ar augstu darba garīgā piesātinājuma pakāpi, pievērstos marksisma-ļeņinisma mācības apgūšanai. Vēl ne tuvu nav sasniegts arī patstāvīga politiskās pašizglītības darba vēlamais līmenis. Tas izvirza nopietnus uzdevumus bibliotēku darbiniekiem.²

No šī pētījuma rezultātiem var secināt, ka, neskatoties uz padomju varas mērķtiecīgajām pūlēm, cilvēki izvairījās no politiski ideoloģiskās literatūras, bibliotēku lasīšanas vadības darbs dzīvē tika uzņemts ar skepsi un pretestību. Lasītāji, t.sk. jaunieši, labprāt izvēlējās lasīt ideoloģiski nepiesātinātu literatūru par ceļojumiem, dabu, cilvēku attiecībām, detektīvliteratūru un satīru. Lasīšanas vadības vietā cilvēki lasāmvielu izvēlējās, pamatojoties uz savām interesēm vai pazīstamu cilvēku – draugu, kaimiņu un kolēģu – ieteikumiem. Labprāt tika lasīti latviešu autoru darbi, ignorējot centienus uzspiest “tautu draudzību” un mazināt nacionālās identitātes izpausmes. Politiskās literatūras lasīšana visbiežāk bija nepieciešamība sabiedriskajā darbā strādājošajiem un tiem, kuri mācās.

Padomju vara ar pārlieku intensīvo ideoloģisko iespaidošanu radīja cilvēkos pretestību un vēlmi izvairīties no dažādajām tās formām. Jāsecina, ka bibliotēkas kā viens no padomju ideo-

loģijas instrumentiem daudz tā laika jauniešu – mūsdienu vidējās paaudzes – atmiņā vai zem-apziņā ir palikušas kā nepatīkamas atmiņas. Viens no izaicinājumiem mūsdienu bibliotēkām ir šīs negatīvās atmiņas un stereotipus ar savu darbu mainīt un padarīt bibliotēku par vietu, kurā ikviens lietotājs var baudīt vārda brīvību un tiesības brīvi izvēlēties un lietot informāciju.

Izmantotā literatūra

- Ārente, H. (2000). *Totalitārisma izcelsme*. Rīga: Elpa.
- Ašmanis, M. (1999). *Politikas terminu vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Deglava, A. (atb. red.). (1978). *Grāmata un lasītājs: socioloģisks pētījums lauku rajonā*. Rīga: V. Lāča Latvijas Valsts bibliotēka.
- Havel, V. (1978). *The Power of Powerless*. Sk. 2008, 22. jūl.: <http://www.vaclavhavel.cz/index.php?sec=6&id=2&kat=&from=6&setln=2>
- Garonska, L. (1989) Jaunatnes bibliotēkā un bibliogrāfiskā apkalpošana Latvijas PSR valsts masu bibliotēkās. Grām.: *Bibliotēkās un bibliogrāfiskās apkalpošanas problēmas. Bibliotēku zinātnes aspekti*. Rīga: Avots.
- Lapiņa, L. (2005). Mācību grāmatas kā skolēnu sovietizācijas instruments staļinisma periodā. Grām.: Zelče, V. [Red.] *Agora 3. Pēckara Latvijas cilvēktelpa ≠ staļinisms*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Mooij, M. (2005). *Global marketing and advertising*. Thousand Oaks: Sage.
- Saņko, K. (1974). Bibliotēkāra personības loma lauku jaunatnes garīgajā izaugsme. Grām.: *Grāmata un lasīšana laukos. Zinātniska konference. Referātu tēzes*. Rīga: V.Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēka.

Izmantotie avoti

- Arīne, M. (1950). *Bērnu un skolu bibliotēkas Padomju Latvijā: diplomdarbs*. Rīga: Latvijas Valsts Universitātes Filoloģijas fakultātes Bibliotēku zinātņu nodaļa.
- Blauga, G. (1995). *Skolotāja un skolēnu sadarbība literatūras stundās vidusskolā: Promocijas darbs*. Rīga: Autora izd.
- Джамаева, Ф. (1986). *Роль и место библиотеки среднего специального учебного заведения в учебном процессе: Дипломная работа*. Рига: Латвийский государственный университет им. П. Стучки, Филологический факультет, Кафедра библиотековедения и библиографии.
- Днепровская, Л. (1986). *Усиление роли школьной библиотеки в коммунистическом воспитании школьников в свете Реформы общеобразовательной и профессиональной школы: Дипломная работа*. Рига: Латвийский государственный университет им. П.Стучки, Филологический факультет, Кафедра библиотековедения и библиографии.
- Dreimane, J. (2004). *Latvijas bibliotēkas otrās padomju okupācijas gados: Promocijas darbs*. Rīga: Autora izd.
- Егорова, Г.А. (1985). *Роль школьной библиотеки в формировании всесторонне развитой гармоничной личности: Дипломная работа*. Рига: Латвийский государственный университет им. П.Стучки, Филологический факультет, Кафедра библиотековедения и библиографии.
- Крупко, Ж. (1986). *Пропаганда общественно – политической литературы в библиотеке вуза: Дипломная работа*. Рига: Латвийский государственный университет им. П.Стучки, Филологический факультет, Кафедра библиотековедения и библиографии.
- Любарская, А. (1995). *Проблемы психологии книги и чтения в трудах Н.А. Рубакина и современные проблемы руководства чтением: Бакалаврская работа*.
- Орехова, К. (1995). *Проблема руководства чтением и современный библиотечный процесс: Бакалаврская работа*. Рига: Латвийский Университет, Филологический факультет, Кафедра библиотековедения и информации.

¹ Sk. *The USA Patriot Act*. Sk. 2008, 4. aug.: <http://www.ala.org/ala/washoff/woissues/civilliberties/theusapatriotact/usapatriotact.cfm>

² Sk. Deglava, A. (atb. red.). (1978). *Grāmata un lasītājs : socioloģisks pētījums lauku rajonā*. Rīga: V. Lāča Latvijas Valsts bibliotēka. 213 lpp.